

ЈУГОСЛОВЕНСКА КЊИЖЕВНОСТ КАО ЦЕЛИНА*)

I

„Југословенска књижевност као целина“ наслов је можда нешто неодређен и широк, али ја под њим разумем једно питање о научној класификацији у историји југословенске књижевности, боље рећи, питање о подели на периоде у њој.

Како ћемо поделити нашу књижевност на периоде? Органска подела може бити ако је наша књижевност органска целина, а је ли она то? Је ли наша целокупна књижевност Срба, Хрвата и Словенаца, од свога почетка до данас, једна књижевност или су то три засебне? Има ли у њој јединства? Ако га нема, или нема потпуно, има ли бар јединства критерија по којем бисмо је ипак могли органски делити на периоде? Нека су се поједини делови наше заједничке отаџбине и засебно развијали у овом или оном времену, може ли се у њиховим књижевностима наћи заједничких црта да би се постигло јединство критерија? Можемо ли уопште нашу књижевност поделити на периоде тако да ти периоди у исто време обухватају сву нашу књижевну радњу широм целе наше земље, или се морамо, хтели не хтели, ограничити на то да

*) Приступна академска беседа на свечаном скупу С. К. Академије 11. фебруара 1922.

излажемо њене српске, хрватске и словеначке делове сваки засебно?

Одговор је, изгледа, прост и негативан. Наша књижевност није као друге, велике светске књижевности — енглеска, француска, — које представљају одиста целине. Ове су књижевности засебни организми који су имали своје природно развијање. Код њих је цео народ учествовао у књижевности и у свима периодама њеним, и увек је књижевност била својина целе земље и свих крајева. То није наш случај. Срби, Хрвати и Словенци имали су великим делом сваки свој засебни живот и историју, и то се осећа и у њиховој књижевности. Ми тек сад постајемо један народ, и у будућности надам се да ћемо то и бити. Али до сада кроз нашу прошлост ми нисмо имали много заједничкога — при свем том што смо нешто и имали, нарочито у новије доба — па то нисмо имали ни у књижевности. Према томе, проблем о класификацији наше књижевности нарочито је тежак.

Он је и тежи него што би по досадањем изгледало. Нису само књижевности свакога од наша три племена биле одвојене у прошлости; и у књижевности једног истог племена постоји та подвојеност. Стара неманићка књижевност стоји без везе са новом српском књижевношћу, стара глаголска без везе са новом хрватском. Имате, после, дубровачку књижевност која је засебна целина; имате и књижевност Босне која је у једно време такође своја целина; имате и нарочиту књижевност Славоније у извесно доба; тако и Далмације, и скоро свакога града у њој, и свакога острва. Уз то, да би се целина још више покварила и у сасвим другом погледу, имате и народну усмену књижевност, која се развијала врло независно од писане књижевности, и коју не можемо згодно унети ни у

један период ове. Све је исцепкано, разбијено и раздробљено у нашој књижевности, као што је раздробљено, разбијено и исцепкано и у нашој историји. Давно, пре шездесет година, један мали американски књижевник Џ. Ф. Комфорт, пишући један чланак о „илирској књижевности“, био је изненађен нашом узнемиреном и неправилном прошлошћу, и налазио је њен узрок у нашем географском положају, у земљама које смо населили, и које он карактерише као „бојно поље народа и религија“. Он пореди наш положај с положајем оних што су зидали Помпеју на подножју Везува. „Да се уопште — каже он за нашу књижевност — једна књижевност и могла развити у таквим приликама, право је чудо“. А какво би тек чудо било, додајемо ми, да нам је књижевност поврх свега имала и правилан развој?

Један би закључак био — кад се наша књижевност већ развијала по покрајинама и покрајиницама — чинити излагање по тим малим скупинама, усвојити једну регионалну класификацију, не по периодима него по покрајинама. Тако се у највише случајева данас и ради. То се и препоручује каткад од стране критике. Таква подела има и своју традицију, а људи не воле да им се традиција квари. Најпосле, она се практикује и у другим књижевностима. У талијанској књижевности имате сицилијански круг, напуљски круг, и друге. У немачкој имате шлеску школу, швајцарску, саксонску, итд. Италија и Немачка такође су недавно извршиле своја уједињења као и наша држава; у прошлости су биле скуп засебних покрајина и државица, као и наша краљевина; кад се на њихове књижевности примењује регионално мерило, може и на нашу; то је у природи ствари, и против тога не може нико имати ништа.

Али ако смо се и развијали по покрајинама, није могуће — ја држим — да су сви ти развоји били без додирних тачака, без црта које су свима заједничке. Што смо у Италији и Немачкој опазили разне покрајинске кругове, тај случај не значи да у књижевностима тих земаља вреди само регионално мерило. Напуљски круг је у потпуној духовној вези са осталим талијанским књижевним круговима, и Санацарова *Аркадија* је одмах постала својина целе талијанске књижевности Препорођаја. Швајцарска и саксонска школа само су две књижевне странке једне исте књижевности: — Бодмер и Готшед борили су се о принципе и утицаје који важе за целу немачку књижевност. Поред свих покрајинских школа, немачка и талијанска књижевност представљају свака по једну целину, и историје тих књижевности представљају органске класификације.

Није могуће, дакле, да у земљама где су услови мање више исти као и у нас, буде друкчије и боље него код нас; да тамо покрајинске књижевности имају заједничке црте а код нас не. Није могуће ни то да нема ни једног периода наше књижевности који се не би дао објаснити каквим великим домаћим историским покретом. И није, најпосле, могуће да се други периоди не могу обухватити каквим великим покретом са стране. Све су туђе књижевности у појединим временима биле везане за опште интелектуалне покрете европске, а само наша да стоји независно од њих, као да је расла и развијала се у другом неком свету, ван Европе негде!

Ја одиста држим да се и за нашу књижевност, и то за цело трајање њено од постања до данас, може наћи једна боља класификација.

и ја ћу је одмах и изложити. Правог и потпуног јединства у њој нећемо, додуше, дуго наћи, али ћемо се 1) приближити једној органској подели на периоде, и подвести наше племенске и покрајинске књижевности под велике заједничке рубрике духовних и интелектуалних покрета, светских или домаћих; и 2) наћи тенденцију и црте јединства, нешто у старијим али нарочито у новијим временима.

II

Има најпре *Средњи Век* Епоха коју уопште називамо овим именом, представља, додуше, један комплекс разних струја и утицаја, али је за све књижевности примљена та рубрика, то име и опсег, па се то има узети и за нашу књижевност с истим правом. Наш Средњи Век, у своме постању, показује уз то нарочиту црту књижевног јединства у нашем народу. Први је почетак посве један, за цео наш народ и све наше земље. Можда су сами Ћирило и Методије, а свакако су ученици њихови лично дошли у наше земље, — ко у Београд, ко у Македонију, ко на Јадран, — да ту „поджегу“ „огањ свети на олтару“ наше прве цркве и књижевности. Доцније је дошла велика шизма, и поделила нас на две половине, источну и западну, сферу Византије и сферу Рима, али обе половине иду једним правцем, стварају две књижевне гране истог карактера — црквеног, религиозног, феудалног, назовите га како хоћете — али тек истог. То су две упоредне целине, јабука пресечена на пола.

Долази *Препоорођај*; све га књижевности имају, има ли га наша? Има, несумњиво, у Дубровнику и Далмацији; то не треба доказивати. Само, то је и све што имамо од овог великог

MB
 покрета. Најмањи део наших земаља, периферија њихова, и не сва, једина учествује у њему, а цео остали комплекс њихов, срж и срце наше отаџбине, остаје изван њега, нетакнуто. Али уз Препорођај иде и Реформа; то су две гране једног покрета, две сестре како је неко на страни рекао, брат и сестра како бисмо ми могли рећи. Ми имамо и Реформу: — у Словеначкој, Истри и делу Хрватског приморја, с Трубарем и његовим кругом; — у Хрватској и Међумурју такође (крugови у Неделишћу и Вараждину). При Реформи имамо и црту јединства као и у почетку Средњег Века: познато је да је Трубар начинио прву југословенску заједницу тиме што је узео за своје помагаче и људе из Истре, из Далмације, из Босне, и чак из Србије, поред Словенаца и Хрвата, и што је своје књиге штампао у свима југословенским буквицама. Ипак ни са Реформом нисмо обухватили много од наших земаља; сем нешто северозападних крајева у којима се она јавила, главни комплекс наше територије остао је и даље слободан од ње. По највећим нашим покрајинама ширила се и даље стара ћириловска књижевност и по једном мањем делу стара глаголска, и оне су обе чисте и од Препорођаја и од Реформе. Њих не можемо подвести ни под један, ни под други покрет. Оне представљају и даље Средњи Век. Оне су наставак једног старијег времена, закржљала грана једног истог књижевног стабла којег су друге гране, напротив, остале младе и пуне живота; сличних примера има у свима књижевностима. Ипак, оне се везују једним спољашњим знаком за Препорођај; то је *штампа*, једина тековина овог великог доба којом су се оне користиле.

Довде је све ишло лако. Али сад долази

једно доба које је здраво тешко класификовати. То је — назовите га — *позније* или *прелазно доба*, које би почињало негде при крају XVI века а свршавало би се око средине XVIII века од прилике. Код западних народа, модерно доба почиње, или се рачуна да почиње, од Препорођаја и Реформе, и развија се правилно из та два велика покрета; код нас, где смо видели шта ти покрети значе, на модерно доба ће се још дуго чекати, све до друге половине XVIII века. Валтер Петер, у своме есеју о Пику дела Мирандола, рекао је овако: „што је Препорођај XV века... хтео да учини, и што је учинио само непотпуно и погрешно, то је извршено оним што се назива *просвећеност* XVIII века“. Ако је и за кога то тачно, јесте за нас, чије модерно доба у ствари почињу Доситије, бискуп Врховац, барон Зојс. Време од два столећа које смо означили као позније или прелазно доба, због тога и јесте тешко за класификацију. У свима историјама књижевности оно је највише лишено органске везе; стручњацима је та ствар довољно позната.

Ипак ми мислимо да је класификација и ту могућа. И ту ћемо наћи две велике рубрике, као што смо за век Препорођаја нашли Препорођај и Реформу. То су: 1) нова српска патриаршија, и 2) католичка реакција; прва би обухватила наше источне, друга наше западне земље. Те две рубрике, ја мислим, још боље обухватају нашу књижевну радњу него прве две.

III

Свакоме је позната велика важност коју има *нова српска патриаршија* (1557—1766), и ја сам и сам у једном свом спису¹⁾ имао при-

¹⁾ *Српска Македонија*.

лике да је нагласим. Али ја држим да се њена важност простире и на нашу књижевност. Цео рад на Ћириловској књижевности за ових двеста девет година може се свести, бар у главним линијама, на рад обновљене, Макаријеве патриаршије. Додуше, она није духовни покрет, али је духовна организација, а то је за наш циљ скоро свеједно.

Кад је Макарије око средине XVI века обновио стару патриаршију, он је одмах почео обнову онога што је остало најдрагоценије из периода Неманића. Ресторација, зидање и живописање манастира и цркава, били су први на дневном реду, и по старим записима може се избројати да је за првих двадесет и пет година патриаршије подигнуто или ресторисано девет манастира и цркава, што, наравно, није мало, кад се све узме у обзир. Али су Макарије и његови први последници, сем манастира, мислили и на књиге, које су им требале исто колико и цркве. Занимљиво је да су први пакети књига који су донесени из Русије, донесени баш у првој години патриаршије. Занимљиво је да се у тој истој години обновила и одмах прорадила стара запуштена штампарија милешевска, и да су за даљих пет година још две нове штампарије основане. У првим годинама патриаршије ми видимо и једну књижару у Скопљу, прву ваљда за коју знамо. Ми се ретко питамо како су наши људи XVI и XVII века гледали на множину старих рукописа који су по манастирима и иначе остали од времена Неманића, али је ван сваке сумње да би одговор гласио да су је гледали са великим поштовањем: то је било једно богато наслеђе једнога срећнога доба. Патриарси су морали пазити и на рукописе, не само на нове књиге, и они су их сигурно скупљали, чистили, повезивали, чували. Обнова

патриаршије значила је и обнову манастирских и других библиотека, и опрему њихову с потребним материјалом за преписачки и књижевнички занат. А то опет, у даљој перспективи, значи обнову књижевности.

Књижевност из времена нове патриаршије показује извештан полет, и, како се нама чини, он је живљи него у ранијем времену када је патриаршија била изгубљена. Летописи, родослови, хронографи, записи, многи преписи старих дела — све је то чињено на целој територији патриаршије, свугде докле је њена јурисдикција допирала, и докле су патриарси чинили своје каноничке визитације: по Србији, Босни, Црној Гори, Војводини, и далеко на север и запад.

Ми, наравно, нећемо тврдити да је цела та књижевност постала баш настојањем саме патриаршије, него и приватном иницијативом књижевних радника, али је несумњиво 1) да је она постала у подручју патриаршије, и 2) да ње не би било такве и толике да није било Макаријеве организације. Ми ћемо тврдити и нешто више, наиме да је баш сама патриаршија у јакој мери учествовала у књижевности, и да су можда најважнија дела тога доба баш она у којима је патриаршија имала удела.

Није мало карактеристично да је наш најважнији писац тога доба главом један патриарх, Пајсије. Он је једини у целом том времену обновио стару традицију из доба Немањића, са својим познатим делом из серије старих српских биографија и другим списима. Он је и иначе леп тип књижевника и књигољупца. Кудгод иде по каноничкој визитацији, свуда бршка и рије по књигама и рукописима, преписује их, чини изводе из њих, записује по њима, повезује их носи их другима на препис, изналази их и склања на

сигурно место, прилаже их овом или оном манастиру. То је тип библиофила у данима крајње неподесним за библиофилију, у она „нужна времена“ како их он назива. Да није тако диспаратно, ја бих га поредио са хуманистом Пођом Браћолини који тако исто, идући за својим званичним послом, налази рукописе Квинтилиана и Цицерона. Јер, као онај за класичну, тако и Пајсије налази и открива све важна дела за српску старину: Теодосијево дело о св. Сави и слично. Он је, изгледа, нарочиту пажњу обраћао баш на књижевност за владе Н. манића и деспота, у којој је био дубоко версиран. Занимљиво је да је познати рукопис главног дела св. Саве, онај из 1619 у којем је биографија Немањина, писан баш у првим годинама Пајсијеве владе, и није недопуштено помислити, кад се све узме у обзир, да је ту могло бити и нешто његове иницијативе; наша патриаршија уопште није довољно проучена, па се ствари не могу позитивно тврдити.

Није Пајсије једини патриарх књижевник. Арсеније III Чарнојевић оставио нам је опис свога пута у Јерусалим; он је уз то, као и Пајсије, поштовао неманићску старину, пошто је, као што знамо по његовом тестаменту, имао у својој библиотеци три рукописа цароставника и један законик. Последњи патриарх наше крви, Василије Бркић, онај чију су успомену Његош и Љубиша очували у својим делима, дао нам је опис турске државе.

А други патриарси, ако сами и нису били књижевници, обраћали су ипак пажњу на књижевност, и специјално на старину неманићског времена. Патриарх Гаврило, дошавши у Москву јуна 1654, поднео је „светјејшем патриарху“ Русије, чувеноме Никону, љубимцу цара Алексија

Михаиловића, и који је био и виши од цара готово, два рукописа српска. Један је садржавао животе српских архиепископа и „откуд изиде царство и патриаршество“, а други животе царева српских и патриараха. Који су ти рукописи, ми данас не знамо, пошто им се траг није очувао, али је природно помислити да су то биле компилације из старих српских биографа, вероватно из Данила. Чак би се могло помишљати да је један од њих био сам Данилов зборник, и што је патриарх желео да се тај рукопис штампа у Русији, то би бацало нарочиту светлост на поштовање патриаршије према делима неманићске старине.

Патриаршија и иначе, не више лично патриарси него сама канцеларија првопрестоника наше цркве, морала је учествовати у књижевности. Ја бих бар њој приписао она тзв. „сказанија о патриарсима“ од којих имамо више рукописа у XVIII веку а која по примљеном мишљењу потичу сва из једног истог извора, вероватно XVII века. Њој се мора приписати и пећски родослов, један од најважнијих споменика ове књижевне радње, а који је, као што му и име казује, постао баш у Пећи, при престолу патриаршије, и баш у последњим данима њеним.

На после, колико ово „позније или прелазно доба“ наше ћириловске књижевности носи на себи печат патриаршије, доказује и то што, и кад се патриаршија преселила из Пећи у Војводину, и ту, — па на важније дело које се у тим годинама јавља, Бранковићева хроника, постаје и рађа се у најтешњој вези са пресељеном црквом; у истој вези, постају још и неколики кратки и занимљиви списи о сеоби под Арсенијем III и IV. И у побочној грани дакле, у једном позном изданку, па се ипак осећа импулс који

је патриаршија давала књижевности још од времена Пајсијева и док је била у пуној снази својој.

IV

Католичка реакција — да сад пређемо на другу област познијег или прелазног доба, — или како се она још назива „противреформација“, борба против Реформе, — била је као што је познато, један крупан догађај. Велики део опште историје новог века, код свих западних народа, испуњен је њоме. Како је она имала одјека и у књижевности тих народа, то су људи узели да њоме бележе и одговарајући књижевни период, онај који одмах долази иза Препорођаја, и да уопште изучавају њен утицај на књижевност. За талијанску књижевност нпр. то су учинили Ј. А. Сајмондс у свом класичном делу *Преорођај у Италији*; Ф. Фламини у своме *Чинквеченту*; а познат је и рад Шарла Дежоба о утицају тридентског концила на књижевност талијанску, шпанску, португалску и француску.¹⁾

У нас се та класификација такође почела примењивати, и ми у овом делу нашега питања имамо претходника. У словеначкој књижевности, где је католичка реакција и најизразитија, поодавна се време од краја XVI до средине XVIII века назива „католичко доба“, „доба католичког препорода“, „доба противуреформације“ или просто „католичка реакција“. Пишући 1908 једну малу историју наше књижевности, Г. Мурко, који је Словенац, применио је тај назив и на књижевност других, западних делова нашега народа за исти период. За њим је пошао Г. Водник, кад

¹⁾ О католичкој реакцији води се рачуна и у историјама књижевности чешке и пољске.

је 1913 писао повест хрватске књижевности; он је у свом историском излагању и много јаче прецизовао идеју него Г. Мурко, и дао више материала у њену потврду. Али са свим поштовањем које имам према својим претходницима, ја држим да се нећу огрешити о истину ако кажем да ни Г. Водник, ни Г. Мурко ни словеначки историчари нису дали сву потребну доказну снагу за њу, нити прави рељеф њен. У Г. Муркову и Г. Водникову излагању покрајинских књижевности нашег познијег или прелазног доба, уопште говорећи, ми не видимо свагда у потребној мери оне црте које те књижевности везују за католичку реакцију, и трагове овог духовног покрета у њима. То важи за више ових књижевности, али нарочито за дубровачку књижевност, која је уз то главни део књижевне радње тога доба. Најпосле, у компетентној критици су се чули и гласови против идеје Г. Г. Мурка и Водника; питање је, дакле, још увек отворено. С тога је потребно претрести ово питање у целини: најпре посмотрити које су битне црте католичке реакције, а по том у једној краткој анализи покрајинских књижевности видети колико се у свакој од њих тај духовни покрет огледа.

У историји светске књижевности католичка реакција има своје јасно обележје. Тридентски концил, исусовачки — или, како се у нас обично зове, језуитски — ред, Конгрегација индекса, Конгрегација пропаганде за веру, све оруђа реакције, — дали су га. Према томе, у књижевност католичке реакције улазе све књиге које извиру из доктрине концила, сви списи исусоваца, читава апологетичка и контроверсиална књижевна радња у одбрану папства и у напад на Лутера, индекс и његова литература, рад на реформи.

црквених књига који је развила Пропаганда за веру.

Главни писци и дела те књижевности, јасне манифестације овога покрета и рада, познати су. Најпре је Лојола и његова *Exercitia spiritualia*, то јеванђеље исусоваца, за које је св. Фрања де Сал рекао да је више грешника обратило на прави пут него што је слова у њему; Лојола је заступљен у овој књижевности и својим животом, као што су и његови другови и исусовачки апостоли св. Фрања Ксавер и св. Алојзије Гонцага. Ту је Петар Канизије, такође његов друг; ту и његов катекизам, чију је тежину у једном позном времену чак и наш Рајић осетио. Ту је и Лојолин биограф и млађи савременик Петар Рибаденеира са својим делима. Ту су и славни и угле ни контроверсиалисти нове догме: Шпанац Јаков Ледезма исусовац и његова *Doctrina christiana*; Енглеz Тома Стаплтон и његов *Promptuarium*; Талијан кардинал Белармин, исусовац, „најчувенији и најстрашнији шампион римске цркве“, највећи ауторитет тадашње теологије, из кога су, како је једанпут речено, католички писци узимали толико исто колико песници из Омира; позната је његова *Dottrina cristiana*, у пунијој и краћој редакцији. Један од стубова католичке реакције и од најсимпатичнијих њених представника, који је познат и по Манцонијевим *Вегеницима*, св. Карло Боромео такође је једна појава у овој књижевности, и његов животопис је једно од главних дела њених. Други такође симпатични представник св. Фрања де Сал, писац чувене *Introduction à la vie dévote* и других дела, опет се може узети као једна „тачка“ у програму језуита, пошто су се они често на њега позивали. Доцније долази исусовац Павле Сењери, „најславнији проповедник тали-

јански XVII века“, и његово дело *Il cristiano istruito*.

Ја сам овде поменуо само најглавније, општепознате писце и дела из књижевности католичке реакције, а има и других, мањег ранга али ипак врло важних; за нашу књижевност они имају такође важности. Такав је н.пр. шпански исусовац Јован Поланко (1516—1577), секретар Лојолин и доцније генерални викар реда, и његово дело *Breve directorium ad confessarii ac confitentis munus rite obeundum* (1554). Нешто млађи од Поланка је Стефан Тучи (1540—1597), талијански исусовац професор на римском колегију, важан човек и угледан у свом реду; он је махом писао трагедије и драме. Шпански исусовац Јован Гонтино Гарција (1509—1629), професор теологије у Толеду, писао је 1618 једну ручну књигу како треба живети да се стекне милост божја (*Guia espiritual para vivir y morir en gracia y amistad de Dios*). Немачки исусовац Јеремија Дрексел (1581—1638), проповедник на двору баварског курфирста, писао је 1628 књигу *Aeternitatis prodromus mortis nuntius*. Два француска исусовца XVII века, Доминик Бухур (1628—1702), професор најпре а после васпитач принчева, сматран иначе за елегантног писца, и Фрања Непве (1639—1708), професор, писали су такође ручне побожне књиге; од првога су *Pensées chrétiennes pour tous les jours des mois* (1669), од другог *De l'amour de N. S. Jésus-Christ et des moyens de l'acquérir* (1684). Два талијанска исусовца истог XVII века, Ј. П. Пинамонти (1632—1703), и Карло Амброђо Катанео (1645—1705), професор и ректор, писали су поред осталог, књиге које се ослањају на главно дело Лојолино о вежбањима духовним; наслов је и једној (1698) и

другој (1711) *Esercizii spirituali di S. Ignazio*. Има и локалних писаца и дела. Тако је Виљем Ламормени (1570—1648), аустриски исусовац, исповедник Фердинанда II, описао живот овога: *Ferdinandi Romanorum imperatoris virtutes* (1638). Данас су, наравно, ови писци и дела заборављени, али су у своје време били врло популарни и превођени на многе туђе језике.

Сви су ови писци — и ови ситнији, и они први, врло крупни — карактеристични за католичку реакцију. Чим их видите у некој књижевности, одмах имате сигуран знак реакције у њој. Али и иначе, ван тих дела, има знакова њених. Књижевност њене сфере има цео један дух који је њој својствен. Строжи и озбиљнији морал у књижевности, хришћанска инспирација у поезији, или нарочити цветни стил који је последица празнине идеја и неслободе мисли, аверсија према слободном и реалном позоришту и према свему што цркви изгледа фриволно, — све су то такође знаци оног једностраног а моћног покрета који зовемо католичком реакцијом. Пуно би се примера за ово могло навести из талијанске и других књижевности.

V

Погледајмо сад на нашу књижевност. И ако утицаји католичке реакције нису у нас подробније проучени, ипак је јасно да их има. Наш католички свет учествовао је у противреформацији као и остали католички народи. На тридентском концилу били су као делегати — *oratores* — многи бискупи и арцибискупи наших земаља: спљетски, рапски, крчки, будљански, стонски, барски и други; међу њима, понеки важнији прелат: за Дубровник Бекадели, за Загреб Ђорђе Драшковић, чија је слика позната из нај-

познатијих романа Шеноиних. Исусовачки ред одмах је дошао у наше земље чим је постао, и основао је своје колегије и школе; пуно је наших људи приступило њему, међу осталима Руђер Бошковић, да само највећег поменем. Тако их је било и у служби Конгрегације за пропаганду вере; итд. Цео апарат католичке реакције био је пресељен и у наше земље, и наш народ је чинио део њене простране организације. Очевидно је, дакле, да се она морала јавити и у нашој књижевности.

У *Словенацкој*, као што је врло познато, беснела је противреформација за време реакционарних шкоfoва Текстора и Хрена и језуитског режима који су они завели и водили. Цела књижевност иза Трубара била је против њега. Његове су књиге паљене и уништаване, а места њих писане друге, у смислу реакције, и то је текло и даље пошто је реформа била угушена. За цело време од близу два века, главно обележје књижевности је оно које јој је дала реакција. Међу главне писце долази Хрен, који је вођа реакције; Чандек, који је исусовац; Шенлебен екс-исусовац, и други. У преводној књижевности особито се истичу дело Стаплтона (непознати преводилац), Канизџев катекизам (Чандек, Похлин), Беларминов трактат о хришћанској доктрини (непознати преводилац), једна версија Лојолиних „Вежбања“ (Б. Басар) — и то су можда највише читана дела, основи словеначке књижевне радње.

Слично је са књижевношћу у *Хрвајској*. Ту наравно, има и хуманизма, и профане књижевности, и науке, али се добар део књижевности просто црни од исусоваца и фратара, као и код Словенаца у осталом. Да ствар сумарно илуструјемо, у Г. Водниковој историји књижев-

ности, од једанаест писаца XVII века, три су исусовца, од којих један, Хабделић, спада у најважније писце тога доба; — четврти је био исусовац, па иступио из реда; — пети је павлин, а павлини или барнабити слични су исусовцима; — шести и седми су два световњака, али таква да се, како Г. Водник каже, њихов рад не разликује ни у чем од рада исусовачког. У XVIII веку, на деветнаест писаца, у које су урачунати и они што су писали латински, једанаест је исусоваца, пет павлина, а ни један световни човек; додајмо да сем ових које је Г. Водник узео, има још и других које он није узео, а који су такође исусовци, и др. опет у истом веку (Kukuljević, Bibliografija hrvatska, No 1841, 1900, 1783, 1466, 1756). Колико је ова струја освојила хрватску књижевност, у то доба и много даље, нека послужи као сведочанство ова реч Г. Шурмина (Hrv. Prerogod I, 156): „прије (Гаја) се мислило да на перо имаде права само духовник“. Па и световни писци — Франкопан и Витезовић — били су, или се мисли да су били, питомци исусовачких колегија. Књижевност коју су овакви писци неговали, морала је неминовно носити на себи обележје реакције. Хабделић грми против Лутера. Раткај преводи дело о „крипостима“ Фердинандовим које смо поменули да је писао исповедник овога Ламормени. Крижанић препишује Беларминове списе и смишља дела по његову моделу. Мулих се бави св. Фрањом Ксавером. Други преводе св. Фрању де Сал, — који се овде зове Ференц Салезијуш —, и не само једно дело његово (Kukulj.: No 427, 844, 873, 1274, 2599).

У *Славонији*, — књижевна радња у њој јавља се нешто доцније — главни је писац А. Канижлић, типичан исусовачки књижевник.

У *Хрватском приморју* и *Истѝри*, глаголска књижевност, која је врло сиромашна, своди се у главном сва на деловање Конгрегације за пропаганду вере у Риму. Требало је саобразити глаголске мисале и бревиаре новој науци цркве, и Конгрегација је то чинила; Главинић, Леваковић и њихови помагачи били су само агенти њени, и радили су тај посао поглавито у Риму, при самој Конгрегацији. Што су они иначе радили („Цвит светих“) покаткад, то се тако исто слагало с духом установе којој су служили. Не треба заборавити да је у овим земљама раније било Реформе, и да је, због тога, реакција ту с почетка беснела као и у Словеначкој.

Књижевност у *Босни* такође је извесна манифестација католичке реакције. Један мали *distinguo* само. Ту нема исусоваца као у Хрватској и Словеначкој; у главном су само фрањевци што пишу. И то што пишу није у ствари сама реакција, него више Средњи Век. То је тако и требало да буде, јер 1) у Босни није било реформације да би се против ње дигла противреформација, а 2) народ је у њој био на малом ступњу културе, и писци су морали да подешавају своје књиге према његовој патриархалној безазлености. Ипак, и ту су исусовачки списи нашли начина да се провуку. Дивковић је у своме *Науку крстјанском* дао у ствари дела Белармина и Ледезме; Посиловићево *Наслађење духовно* је део оне литературе којој је главни представник Беларминово дело *De arte bene moriendi*, а Јајчанин сам каже да је делове своје *Исѝовиједи* узимао из сличног дела шпанског исусовца Кристобала де Вега. Познато је да су се неки босански писци (Шитовић, Бабић) с презрењем односили према народној поезији, што такође изгледа једна црта језуитизма; тако

су нпр. радили исусовци у Хрватској (Крајачевић, Хабделић), а то се слагало с оним што је језуитизам војевао против свега што му је изгледало фриволно.

Далмација нам такође пружа примере реакције. У њој, додуше, има и хуманизма — Бараковић, Кавањин — али су многи важни писци потпуно у служби реакције. Бартоломије Кашић, наш најзнатнији исусовац уопште, све што ради ради по непосредном налогу исусовачких генерала Аквавиве и Вителеска, кардинала Белармина, и старешина реда уопште. Он је сав исусовац, оличење њихове следе и безусловне субординације, прост војник страшне Дружбе Исусове. Његове су књиге најачи израз језуитске науке у нашој књижевности. Његов *Начин од медитациони* је, како он сам каже, „покупљен укратко из либарца блаженог Игњација“. Његов *Наук крстијански* превод је из Белармина; овог је кардинала толико узимао за углед да ја мислим да је и свој живот узео писати просто по примеру његову. Он је описао живот Лојоле и Фрање Ксавера, одмах по њиховој канонизацији. Његов *Перивој од дјевства*, — писан пре триста година чудним случајем баш у овој нашој вароши, „у српском Биограду“, како он сам каже, — рађен је по Рибаденеири, којим се шпанским исусовцем и иначе служио. Уз то је издавао мисале и прегледао књиге у име Конгрегације за пропаганду. И ако је живео у времену далеко иза Лутера, он је још јако против њега и његове науке, „супротива отровној трави Мартина Лутера“, и прича како треба „затиснути уста еретиком или полувирицем“. Други су писци такође у сфери реакције. Будинићева *Сума наука крстијанскога* превод је катекизма Канизијева, његов *Исправник* превод

Поланкова „Директорија“; за Будинића се и иначе „да доказати његова свеза са покретницима римске протуреформације“. Комуловић, који је под старе дане постао исусовац, преводио је Белармина; то је чинио и Мрнавић, који је још и у служби Конгрегације за пропаганду и који је превео једну трагедију исусовачку; то и Радовчић, и као да не само једно дело Беларминово. Заноти је преводио један катекизам рађен „по одлучењу сабора тридентинскога“. И. П. Маркић превео је *Мисли крстјанске* француског исусовца Бухура.

Ја мислим да се ни *дубровачка књижевност*, — коју је најтеже подвући под рубрику реакције, а која представља главнину наше књижевне радње у времену о којем говоримо, — не може отети анализи коју смо предузели. И у њој има трагова католичке реакције. Наравно, дубровачки случај није као случај у Словеначкој. У овој је била Реформа, и, кад се реакција јавила, она је просто уништила целу књижевност Реформе и на њено место ставила једну књижевност која је сва била у водама реакције. У Дубровнику није било реформације, па није било ни књижевности против ње. У Дубровнику је била права књижевност Препорођаја, заснована на делу Дантеа и Петрарке, на веселим певањима карневала, на комедијама бокачовских тема, на пасторалној поезији, на старом Овидију и Плауту, — и реакција, кад је дошла, није могла уништити све то па заменити каквим „науком крстјанском“ и сличним стварима. У Дубровнику бавили су се књижевношћу сви сталежи — племићи, дучани, златари, мали чиновници републике, не само попови и фратри — и реакција им није могла свима избити перо из руку и задржати га само за језуите; то већ

није хтела чинити ни због тога што је сама донекле поштовала хуманизам. Она је могла само утицати на већ створену књижевност, управљати је да се креће у правцу који је њој мио, натурити јој своје обележје и карактер, позајмити своју боју, упрегнути у своју службу. Процес је спор али достижан, нарочито кад се језуити подухвате да га изведу. А они су се одмах подухватили, и први човек њихов дошао је у Дубровник врло рано, још 1560, — тридентски концил још није био завршио своје седнице —, и тај је човек био нико мање него Бобадила, један од првих другова Лојолиних, један од оснивача црне војске његове. За њим ће доћи други, држаће мисије, узеће наставу деце у своје руке, и кад прва деца одрасту и пригрле њихов ред, они су се већ угнездили, чврсто.

Први који почиње књижевност католичке реакције, и врло рано, то је Василије Градић (1567). Тридентски концил завршава свој рад, папа потврђује његове одлуке, а Градић одмах пише једну књигу за калуђерице, а баш на основу ових одлука. За његовом књигом долази убрзо Ледезмин катекизам (1583). Беларминова књига о хришћанској доктрини јавља се много доцније, у преводу Инокентија Гргића, али нема сумње да је она и раније била позната: Никола Гучетић, хуманист XVI века, био је нарочити пријатељ овога кардинала (Razzi, 1903, 260; Arrendini, II. 64). Доцније, у XVII веку, имамо живот св. Карла Боромеа (П. Паликућа), нека дела св. Фрање де Сал (М. Пуцић), живот св. Фрање Ксавера (Михо де Поло), *Наук духовни* И. Гондине (Иван Држић), *Гласник од вјекувчансѿва* Јеремије Дрексела (Стјепан Валовић). У XVIII веку је Сењери, једна драма Тучијева

(Бетондић), *Од љубави Језусове Француза Непвеа* (Доминик Бјанковић), једна драма о св. Алојзију Гонцаги од Николе Птоломеа исусовца (Кukuljević, Bibliogr. No 1753), главно дело св. Фрање де Сал *Филошеа олиџи увођење на живој богољубни* (И. Анџели), и друга (Салатић).*) У исто доба, — а што је много важније — и сами дубровачки исусовци јављају се у књижевности: — И. Гучетић, В. Балач, И. Градић, Р. Тудиж, Ђ. Башић, и међу свима најачи Игњат Ђорђић.

Али ја држим да се, сем ових језуитских списа, католичка реакција јавља и иначе по главном телу дубровачке књижевности. Мени се чини да се XVII и добар део XVIII века знатно разликују од шеснаестог. Колико је овај весео, безбрижан, шаљив, раскалашан, толико ова познија два изгледају строги, оштри, врло „кршћански“; као да је неки пуритански дух прошао Дубровником и изменио ствари. У веку Препорођаја, и попови и фратри су писали ствари врло слободног морала; у веку реакције, сенатори и обласни кнезови пишу религиозне стихове. И тамо је било побожне поезије, али овде као да она превлађује. У епској поезији, све се велики религиозни спевови пишу и превode: *De partu Virginis* Санацара, *Крисџиада* Видина, разне *Мандаљене* и слично. Лирска поезија такође се мења. Место негдашње плотске љубави долази љубав према Богу на дневни ред, и Кастратовићеви „верси супроћ свјетовне љубави“ доминирају готово целом лириком. Маскерате нису више онако грубо ласцивне као неке Наљешковићеве или као Сасинови *Врџари* и *Цревљари*,

*) Дела Пинамонти и Катанеа — *Думна у самоћи, забаве духовне св. И. Лојоле*, и *Забаве духовне св. Игњатија* — налазим у Ђулићеву каталогу, No 132, 138, „принесене у словински“ од незнатних преводилаца; јесу ли то дубровачки преводи?

него су скоро сасвим пристојне као *Дервиш*. Дrame су пошле за хришћанском инспирацијом Тасовом: доказ *Армида* Гундулића и *Софронија и Олиндо* В. Пуцића. Комедија, која је тако лепо и бујно почела са Држићем, Наљешковићем, Сасином, одједанпут као да престаје — тако јој је слаба жица за дуго време. Ја сам слушао како су неки старији учени Дубровчани приписивали тај застој комедије утицају језуита, и држим да ту има нечега тачног; утицај, наравно, није само језуита него целе реакције. Комедија била је често и сувише фриволан род за исусовце као и за целу реакцију. Како је дубровачка комедија била понекад више него фриволна, и како су у њој била исмевана и духовна лица, то је сасвим природно помислити да је њен застој настао баш због тенденција католичке реакције.

Много од овога што смо рекли сада може се, додуше, приписати и утицају талијанске књижевности, према којој се дубровачка окретала као сунцокрет према сунцу. Јер и талијанска књижевност тога доба постаје слаба, и „раскалашни“ родови уступају пред моралним, и религиозна инспирација осваја. Али то све излази на исто, пошто су те промене и у талијанској књижевности само резултат реакције.

Не само по родовима, него и лично по писцима, могу се познати трагови католичке реакције. Узмите Гундулића. То је дубровачки Тасо; мислим у погледу хришћанске инспирације, којом се обојица одликују. Позната је његова конверсија, кад је он сву своју ранију паганску поезију огласио за ташту, па почео веровати „да је почетак од правога знања страх божји“, и тад узео преводити псалме Давидове и писати *Сузе сина, Османа*, све дела изразито хришћан-

ског духа. Та његова конверсија из 1620 слична је Паскаловој из 1654. Узмите његова *Османа* специално. Зашто је тај спев апотеоза Пољској? Одговарало се обично да је то зато што је Пољска онда била узданица Словена као што је доцније била Русија, а сметала се с ума околност да је Гундулићев јунак Владислав син онога пољског краља који је растерао дотле свевласне протестанте из Пољске и утврдио и повратио католицизам у њој. Гундулић је при томе славио колико Пољаке као словенску браћу, толико и најаче представнике католичке реакције. Узмите Палмотића. Он је посветио своју *Кристиаду* Кристини, краљици шведској. Зашто? Шта се њега, Дубровчанина, тицала једна краљица једне далеке северне земље? Одговор је, међутим, прост. Кристина је, као што је врло познато, она краљица која је демантовала сву прошлост своју и свога оца, тако везану за протестантизам, и чак се и круне одрекла само да би могла пригрлити католичанство. Палмотић је ту, сасвим и несумњиво, у знаку реакције.

VI

После овог дугог периода који смо назвали позније или прелазно доба, а које смо прегледали у његовим двема обимним манифестацијама, новој српској патриаршији и католичкој реакцији, — долази *ново доба*, од средине XVIII века па на даље. Али мени се чини да непосредно пред почетком новог доба има један важан момент на којем се треба зауставити. Тај момент држим да је баш *средица XVIII века*, и ја бих га, у класификацији коју смо предузели, издвојио за себе исто као што сам за себе издвојио и раније периоде.

Нова је књижевност нешто сасвим друго од књижевности дотадашње. Узмите само спољ-

не знаке. Књижевност старијих периода била је нпр. скоро сва у рукопису, нова ће се састојати сва из штампаних дела. Књижевност XVI и XVII и прве половине XVIII века имала је једне књижевне центре — Дубровник као глава —; а нова ће имати сасвим друге: — Београд, Загреб, Нови Сад, Цетиње, Сарајево, итд. Пре је књижевност била мала, слабо продуктивна и слабо раширена, а после ће она имати релативно врло јаку продукцију и ући ће дубоко и широко у народ; итд. Све су те црте од знатних последица, и ако на први поглед изгледају више формалне. Књижевност се и по карактеру мења, потпуно; то сваки зна; то зна и најшира публика, пошто се интересује само за нову књижевност а на старију гледа сасвим равнодушно, као на ствар археологије. Разлика, дакле, између нове књижевности (од средине XVIII века до данас) и оне старије (Средњи век, Препорођај, Позније доба) огромна је, и она мора да долази од неких важних узрока, од неких јаких чинилаца.

Ја одиста држим да су важни чиниоци произвели ту велику промену. У нашој књижевности има извесних латентних тенденција, које се, помало и неприметно, јављају у XVI, или XVII, или на почетку XVIII века, — како која, — а које ће у новом добу „букнути“ одједанпут, показати се у свој силини и обележити неке од главних црта његових. Даље, у новом добу, додир наше књижевности с туђим књижевностима много је јачи, тешњи и свестранији него што је био у ранијим временима; тај додир, исто као и оне латентне тенденције, створиће једну од главних црта новог доба. Све су то чиниоци, домаћи или страни, који праве ону велику, основну разлику између нове и старије књижевности.

Колико ја видим, њих је четири, и то су: 1) мисао о народном јединству, 2) појава народне поезије у писаној књижевности, 3) тражење књижевног језика и 4) нови обрасци које ће туђе књижевности дати нашој. Ја бих те чиниоце назвао *основи новог доба*, пошто они и јесу основи његови: ново доба одиста на њима почива, и они чине главне црте његове. Ја бих их још везао за средину XVIII века, и мислим да им је то најприродније место.

VII

Наше историје књижевности нису узимале мисао о народном јединству у обзир, али ја држим да је то погрешно. Наша књижевност тежи ка јединству, то је несумњиво. С почетка је она само скуп разних, посебних, покрајинских књижевности; доцније, нарочито у новом добу, ове се све више приближују, уједначују, спајају; данас већ има пуно елемената јединства у целокупној књижевности Срба, Хрвата и Словенаца; сутра ће бити и више, и најпосле ће та књижевност, одиста, и у пуном смислу речи, постати једна. То је њен процес, ток, развитак, и можда главна црта. Према томе, то мора забележити, и о том мора водити рачуна наша историја књижевности. Јер ако она то не учини, ко ће други учинити? И ако она пропусти да то каже, она је, по моме мишљењу, пропустила да каже оно што је главно и битно.

Ја нећу овде пратити развитак мисли о народном јединству, пошто сам то једанпут на другом месту учинио, и читаоца упућујем тамо.¹⁾ Ја ћу само рећи најглавније, т.ј. колико ми је потребно да ту мисао прикажем као основ но-

¹⁾ *Jugoslovenska književnost*, Београд III изд. 1924; глава: Југословенска мисао.

вога доба и да кажем зашто је везујем за средину XVIII века. Како се та мисао родила негде у XVI веку — Трубаров круг, као што смо поменули, врло је јасан њен израз — тако се она све даље развијала, па је око средине XVIII века сазрела до извесног вишег степена, и наставиће се после тога момента у пуној јачини и напону.

У XVI веку поједини покрајински писци знају за ствари других покрајина — случај који се пре тога није дешавао. Хекторовић зна за Краљевића Марка, Сасин за св. Саву, А. Врамац за Обилића и Лазара, итд. — све далматински, дубровачки и загребачки писци који се интересују историјом Србије. У XVII веку та појава само јача, и сличних помена о Милошу и Марку, Владимиру и Косари, Ћирилу и Методију, о босанским краљевима, итд. налазимо у Гундулића, Палмотића, Кавањина и других приморских песника. У истом веку, језикословци долазе до сазнања да је језик наших покрајина један исти. Фауст Вранчић каже 1605: „јазик далматински, хрватски, српски или босански.., све један јазик јест“. Историчари долазе до исте свести о једном истом народу, и, кад пишу историју — пример: Орбини —, они описују прошлост свих наших племенских и покрајинских делова као прошлост једног народа. Чак наши стари летописи, који су дуго били искључиво локални и уже српски, показују интерес за догађаје који се ван Србије и Босне дешавају; тако врхобрезнички летопис (млађи) бележи бојеве по Хрватској из 1594 и нападе на Задар из 1647. И писци друге врсте показују јаку свест југословенску и словенску уопште; Крижанић можда најбоље. У напредном и просвећеном XVIII веку природно је да ће свест о народном јединству ухватити још више маха. На почетку тога века Витезовић је можда најбољи пример за то, са

својим подробним историским и географским знањем, и сталном идејом — друга је ствар откуд му та идеја и како је он представља — да су све разне покрајине наше једна иста земља и сва наша племена један исти народ. Код њега је просто чудно колико се и како свестрано интересује за цео наш народ. Сем Витезовића, могли би се други примери навести да се покаже како је идеја о народном јединству све више напредовала. Тако то иде до средине XVIII века од прилике.

А у том моменту ја мислим да је та идеја довољно сазрела, и постала тако рећи општа. У то доба поједине покрајинске књижевности наше, које су некада биле потпуно одвојене једна од друге, стоје већ у извесној узајамној књижевној вези. Веза је та почела и раније, али око средине XVIII века она важи за скоро све покрајине. Дубровачки и далматински песници одавна су у ближем додиру међу собом: Наљешковић с Хекторовићем (XVI век), Каванајин (XVII век), и други. Хрватски и далматински писци долазе у јачу везу у XVII и XVIII веку. Петар Зрињски, кажу, посећује Дубровник, и по његовој *Сирени* Владислав Минчетић као да пише своју *Трубљу словинску*. За своје дело *Croatia rediiva* (1700) Витезовић се служи многим дубровачким и далматинским писцима: Орбином, Лукарићем, Бараковићем, Иванишевићем. Качићева *Корабљица* (1752) „принешена“ је, поред осталог, „и из крониках Павла Витезовића“, како јој и у наслову пише. Хрватски и словеначки писци такође су у додиру; најбољи пример: Витезовић кад сарађује на делима Валвазора, или кад се за своје дело *Vitae sanctorum* служи сличним делом Шенлебена. Босна, опет, улази у књижевне односе с Дубровником; позната

је Дивковићева копија Ветранића. Дубровник, са своје стране, улази у односе с Босном, и Ђ. Матијашевић преписује беседе Дивковићеве (Кат. Ђулића, 14; Глас 53 стр. 78); С Босном пак улази у везу Хрватско приморје; тако глагољаш фра Антун де Попе преписује 1625 нека дела Дивковићева. Славонија се везује за Далмацију; примећене су реминисценције из Качића у Рељковића. Ужа српска књижевност почиње се наслањати на дубровачку, и Ђорђе Бранковић на почетку XVIII века служи се историјом Орбина. Нешто доцније, дубровачка књижевност враћа учињени зајам, и Михо Милишић (1717—1798) пише историју словенских и босанских краљева по краткој историји Срба коју је 1765 написао Павле Ђулинац. Српска књижевност Војводине долази у додир са књижевношћу Загреба, опет преко Витезовића. Почетком XVIII века, српски патриарси — Арсеније III, Софроније Подгоричанин, и администратор Митровић — у сталној су преписци а каткад и личној додиру са загребачким историком, и он кад ради на делу *Serbia illustrata*, у непрекидном је договору с њима. У вези с тим јамачно, наш ће Жефаровић израдити своју *Схематскографију* (1741) према делу Витезовића. И тако можда даље.

Као што се види, Дубровник, Далмација, Хрватска, Словеначка, Босна, Хрватско приморје, српска Војводина, — све је то, ма и у малој мери, у књижевној вези једно с другим, и све се то дешава око, или се десило пре, средине XVIII века. Све наше растурене књижевности почињу тада да се спајају у једну. Додајмо томе оно што смо напред говорили, наиме да су и песници, и језикословци, историчари и други писци дошли, сваки на свом пољу, до шире свести о целокупном народу, па ће нам бити јасно

колико је око средине XVIII века идеја народног јединства сазрела и постала општа у целом народу.

Како ли ће тек бити кад дођу Доситије, Вук, Гај и цела плејада новог доба; кад они узму покрет у своје моћне руке и кад сложено поведу народ ка јединству! Али — ово ваљда не треба нарочито доказивати, — то што је учињено до средине века XVIII века, то је припрема за њихов рад, створена ситуација на коју ће се они ослонити, тачка од које ће поћи, подлога њихова, основа за цело ново доба. Без ње, они се не дају разумети; она је увод у њих, коментар, претходна и потребна приправа.

Ја не кажем да је мисао народног јединства плод средине XVIII века. Развитак њен, видели смо, почео је још много раније, и није ни сад завршен, него ће тек у једној ближој или даљој будућности доћи до свога потпунога израза. Али ја налазим да је средина XVIII века згодан моменат да се овај процес осмотри и оцрта. Како је почела да се рађа, југословенска мисао је достигла довољну зрелост око средине XVIII века да се о њој може позитивно говорити. А како ће се доцније развијати кад је у своје руке узму Доситије и други за њим, она је таман око средине XVIII века таква да њима може послужити као полазна тачка за даљи светли рад на националном јединству. И према ономе, дакле, што је претходило, и према ономе што ће после доћи, средина XVIII века је врло важан моменат у развоју југословенске мисли; зато ја сматрам да тај развитак баш у том моменту треба изложити.

Ако се, међутим, не би ту изложио, ја не видим где би. Ма куда иначе да се стави — код Доситија, Вука, Гаја, година светског рата —

свуда би, већ и са практичне стране гледајући, изгледао да стрчи, да је рђаво везана екскурсија, дигресија, поред тога што би му ова позна времена слабо доликовала.

VIII

Даљи основ новог доба је *народна поезија и њена појава у писаној књижевности*.

Народној књижевности најтеже је наћи место у нашој историји књижевности. Она се развијала независно од писане књижевности, а упоредно с њом. Ње има у свима вековима исто као и писане. Она је почела негде дубоко у Средњем Веку, у неко тамно доба његово, а међутим живи још и данас. Како њених књижевних споменика има врло мало и релативно касно, — друкчије је у француској и другим књижевностима —; како дакле она нема, или бар дуго нема, везе са писаном књижевношћу, то је не можете распоредити по периодима како се може у другим књижевностима. По постанку свом, она припада Средњем веку, и онда би је логично требало излагати заједно с нашом писаном средњевековном књижевношћу; по облику у којем је данас у главном знамо, она је производ новог доба, и онда би је логично требало излагати заједно с новим добом. Међутим, нисте пристали да учините ни једно ни друго. Како је она засебна целина, то се обично тако и излаже, у нарочитом одељку, без везе с периодима књижевности. Практично, то има свога смисла, нарочито кад излагање није право историско него више састематски преглед.

Али кад нас се тиче историја књижевности, не преглед њен, онда и народној књижевности морамо наћи историско место, ма колико то било тешко. Требало би, тога ради, разложити

блок народне књижевности на делове, и те делове подвести под поједине књижевне периоде. Традиција се додуше тиме квари, али се не може друкчије. Ако хоћемо да и народну књижевност сматрамо као део целе наше књижевности; ако ову хоћемо да видимо како се развија из периода у период, онда морамо и народну књижевност класификовати као и сву осталу књижевност. У осталом, традиција и мора да се квари у овом случају. Народна књижевност није неки независни блок, исто онако као што није блок ни писана књижевност. Она има свој развој, своје мене, исто као и ова. И кад ову, писану, делимо на периоде према њеном развоју и њеним менама, треба да делимо и ону, усмену; идеја је оправдана, само се треба навикнути на њу.

Али на страну општа класификација народне књижевности, нас се овде тиче само епска народна поезија краткога стиха (десетерачка, гусларска) и поезија лирска, какву је данас знамо, и њихова појава у писаној књижевности око средине XVIII века.*)

Очевидно је да је наша народна поезија краткога стиха — а с њом заједно и данас очувана лирска — најважнији део наше народне

*) Ако се поезија кратког стиха и лирска поезија вежу за средину XVIII века, као што ми чинимо, остали делови народне књижевности могли би се везати за раније моменте и периоде. Поезија дугог стиха — бугарштите — могла би ићи уз Препорођај и позније доба; и ако пореклом из Средњег Века, ова је поезија, по облику у којем је данас познајемо, плод та два доба. Постанак и први основи народне књижевности — песме, приповетке, и остало — ишли би у Средњи век. Ту је порекло њихово, и према томе и природно место, и ако је незгодно што ми у њима данас имамо заједно помешане и праве средњевековне и уз то модерне црте.

књижевности; према њој, од много су мање важности песме дугог стиха, народне приповетке, пословице, загонетке. Она је најлепша, несумњиво. Она је имала и огроман утицај на нашу књижевност, што нпр. песме дугог стиха или загонетке нису. Без ње не можете разумети Вука, Његоша, Бранка, Мажуранића, Прешерна, и толике друге, до Г. Королије, или у другом виду до Г. Мештровића. Она је и један од главних делова наше књижевности уопште. Без ње, ова би изгубила једну од својих највећих дражи, поред тога што би изгубила и кључ за разумевање. Тако важној књижевној грани мора се наћи природно место у историји књижевности, и ја држим да је то место средина XVIII века.

Кад је постала народна поезија кратког стиха и ова лирска поезија коју данас имамо, није још прецизно утврђено. За другу, сматра се да је то у главном било у XV веку, а за прву у XVI можда, а свакако не доцније од XVII века. По времену постанка, дакле, ову бисмо поезију могли унети у век Препорођаја и наше позније (прелазно) доба.

Али ако је она и постала у то доба, она је, по моме мишљењу, тек око средине XVIII века достигла праву јачину и постала озбиљан чинилац. Тек ту вероватно она је општа за цео народ, позната по свима нашим крајевима. Што је још важније, она је ту толико силна да се намеће писаној књижевности и увлачи у њу. Народна поезија је постала и расла у дубоким народним слојевима, негде сасвим испод писане књижевности, потпуно одвојена и непризната од ње, и наједанпут долази један тренутак кад се она помаља из својих тамних дубина, излази на светлост праве и јавне књижевности, стаје уредо и меша се с њом. Меша се или тиме што

поједини писци хоће да наведу понеке стихове из народне песме, или што сами подражавају њој, или што им скоро несвесно под пером испадне који десетерац. То бива рано, већ од XV века, али је око средине XVIII века то довољно општа појава.

Има код Ђорђа Држића, Хекторовића, Марина Држића, више лирских народних песама или испеваних на народну. Фрањо Крсто Франкопан († 1671) има шест „дијачких“ песама, испеваних потпуно по узору наше десетерачке народне песме („Бише в лету највекша врућина“, итд.). Као Хекторовић, и Витезовић се каткад забављао да забележи понеку народну песму, и у једном свом делу из 1671 (апограф из Луција) навео је почетак једне гусларске песме („Кулико је у Лици градова“, итд.). У дубровачкој комедији *Јерко Шкријало* из 1699 има кратких песмица народних или на народну. Ово последње је и код Ђорђића. У косовској причи, каква нам је позната по зборнику Милорадовића из 1714—1715 (Летопис 182), кроз српскословенски текст врло често избија понеки прави народни десетерац („велика је броја турска војска“, „знати ће се за велико чудо“ итд.). То се исто, и ако мање, опажа и у пећском родослову из 1727 („тко је вера, тко ли је невера“). У дубровачким преводима Молиера, који падају по свој прилици у прву половину или око средине XVIII века, наиме у *Мизантропу* и *Лијечнику за невољу*, имамо народне песме у десетерцу и лирске народне или имитоване. Филип Грабовац, који је Качић у малом, има у свом *Цвићу разговора* (1747) пуно песама у народном десетерцу.

Најпосле је ту сам Качић. Он је синтеза и жижа свега покрета, као што је он већ и вес-

ник новoga доба. С његовим *Разговором угодним* (1756), десетерачка народна поезија потпуно ће упловити у писану, праву књижевност. То је пуна манифестација овог дугог и неприметног процеса, и она пада баш у средину XVIII века. За њим ће се ређати, и просто осути, сличне појаве, важније или неважније: — Јосип Павишевић (1762), Емерик Павић (1768), Рељковић (1779), Доситије (1786), Троношки летопис (1791), Катанчић (1794), Ђорђе Ферић (1798), муслиманин Шефкија († 1803), и тако даље, све до Вука. Ја ове позније стављам само зато да покажем колико је силан тај прилив народне поезије иза Качића а до Вука, а Вук већ знамо шта ће учинити.

Речју, ако се тражи природно место у историји књижевности за народну поезију, најбоље је ставити је у средину XVIII века. Ту је она довољно израђена и општа, и ту је добрано разгранала свој утицај на писану књижевност. Јер, што се ове разгранатости тиче, треба приметити да су ови писци код којих смо рекли да има трагова и утицаја народне поезије, из скоро свих крајева наше шире отаџбине, не само из једног или два. С њима је заступљен Дубровник, Хвар, Хрватска, Хрватско приморје, Србија, Стара Србија, Херцеговина, средња и северна Далмација. И као што смо код југословенске мисли рекли, да је оно што је на њој рађено до средине XVIII века само увод и коментар ономе што ће доцније доћи, то исто можемо рећи и за народну поезију, која је тако исто основ новoga доба као и она прва. Вук ће наставити оно на чему су радили сви ови писци од Ђ. Држића до Качића, а за њим доћи ће плејада песника који ће оснивати своју поезију на подлози народне, и који то и данас чине. Много

од онога што су они урадили неће се моћи разумети ако се не узме у обзир цео овај дуго-трајни процес стварања народне поезије и њена постепеног појављивања у писаној књижевности. Зато је потребно да се тај процес обележи као основ новог доба, и да се то учини пре но што се овом добу приступи.

XI

Тражење књижевног језика трећи је основ новог доба. Пре но што су Вук и Гај створили заједнички књижевни језик за Србе и Хрвате, било је пуно писаца који су тај језик тражили и много се паштили да га нађу. Дуга је то историја, која је такође увод и коментар Вуку и Гају, и њиховом великом делу.

Није строго научно рећи, али је у једном погледу било погрешка и штета што је стара књижевност српска била на старом словенском језику. То је био језик туђ, ненародни, наслеђе једно из давних времена, али који се чувао и поштовао с великим пијететом. Од св. Саве до Константина философа сви су наши средњевековни писци строго пазили на чистоту тога језика, држали га се ортодоксно и одржавали га у његовој архаичној и анахроничној боји; мало је примера (Душанов законик, спис о св. Луки и др.) где је народни говор пробијао кроз његову грађу и кору. Очевидно је, међутим, да тај стари језик није могао постати у народу општи књижевни. Држећи се њега, не само у Средњем веку него и дуго доцније, Србија је пропустила да свој књижевни језик рашири на друге покрајинске књижевности. Она ће тек с Вуком и кроз Вука поправити погрешку, и вратити се на пијемонтску улогу која ју је и у овом погледу чекала. Како код српске, тако је било и

код хрватске књижевности у то доба. Средњи век, очевидно, био је врло далеко од тога да реши питање о књижевном језику. Најпосле, и да стари словенски није био језик наших средњевековних писаца него да је место њега био народни говорни, опет се до тога решења не би дошло, као што се до њега није дошло ни у другим туђим књижевностима. Сваки средње-вековни језик, по природи ствари, стари је језик.

У Препорођају, диже се на више страна народни језик. Наравно, то су диалекти његови, не општи књижевни језик. Како је који крај почео писати, тако је узимао свој говор при писању. Дубровник пише штокавски; први далматински писци и Трубаров круг, чакавски, ма и мешовито чакавски; писци уже Хрватске, кајкавски. Три диалекта имамо — поред посебног словеначког наречја — и сва три су одмах ушла у књижевност. Само су и у књижевности ти диалекти, доцније, у познијем и новом добу, имали исту судбину коју и иначе у говору, и још тежу. Они нису били подједнако јаки и способни за живот. Највише је снаге имао штокавски, и он се одржао; други су се почели губити. Познато је да је Фауст Вранчић 1595. ценио своје чакавско далматинско наречје као „најчистије“, и сматрао га „тосканским“ међу свима осталима; ипак, убрзо после тога, неки су далматински писци остављали то наречје и узимали штокавско за свој књижевни језик; данас је њихово старо наречје потпуно ишчезло из књижевности. Кајкавски диалекат такође се узео колебати. Њим је писано, за њ су речници прављени (као и за чакавски) и граматике, али је врло рано било писаца који су чинили концесије живљем и лепшем штокавском дијалекту. Витезовић ће се први одлучно заузети за што-

кавски, а Гај ће га потпуно усвојити. Тако ће кајкавско наречје српско-хрватскога језика убрзо испасти из књижевности, као и пре њега чакавско. Само је штокавштина победила; дуга је била борба — слична оној језика *os* и језика *oil* у старој француској књижевности — док се није дошло до те победе, а та је борба у крајњој анализи борба за књижевни језик.

Али ни штокавштина није једноставна целина, и она се распада у диалекте, а ови нису једнаки по јачини. Данас, икавски губи свој терен, а бој бију јекавски и екавски, при чему овај последњи изгледа да ће бити боље среће.

Тако је у говору. Али у књижевности, борба њихова имала је друкчији вид него данас. Пре свега, ти се диалекти нису јавили, у књижевности наравно, сви у исто време: јекавски је почео с првим дубровачким песницима; икавски штокавски, век и по доцније, с Дивковићем; екавски народни, још за толико доцније, с Доситијем. Нису ни трајали исто време: икавски је убрзо потонуо у књижевности, и остали су само јекавски и екавски на попришту. Али ни ова два нису се, од своје прве појаве у књижевности, јављала у оном виду у којем се јављају данас на пример. Ево на шта мислим.

Кад се јекавштина појавила у књижевности, у време Препорођаја, једино књижевно наречје њено било је дубровачко. Ако је она имала да буде општи књижевни језик, имала је да се прими са свима цртама које одликују језик дубровачких писаца; другог избора није било, тада. А то је било тешко: систем јекавштине био је тиме компликованији, и услови за њено примање незгоднији. У *Одговору* Бабукићу, Вук је чинио замерке старој дубровачкој поезији: 1) што је у њој било много „неправилнијех“ или, како

он и живописније каже, „заваљенијех“ стихова; и 2) што су дубровачки песници „не само мијешали нарјечија, него и ријечи извртали, и друкчије, по својој вољи, склањали и спрезали“. Али би се прози дубровачкој могло много више замерити. У њој је, као уопште у дубровачком говору, било пуно идиоматских црта које су другим покрајинама биле стране. У њој је, даље, било пуно талијанских примеса, које су одузимање од чистоте, тако потребне једном књижевном језику; сами Дубровчани су то увиђали (Стјепан Градић, у предговору *Крисијаде*). Дубровачки књижевни језик био је, речју, сувише узак, свој особен, друкчији од осталих живих говора, затворен између четири зида. Према томе, ако је и био штокавски, није могао да се наметне другим покрајинама. Што све значи: кад се штокавштина и појавила и била спремна за победу, питање о општем књижевном језику тиме ипак није било решено. На њему је требало још радити, и XVII век је на се преузео да то решење нађе.

Највише је у том погледу учинио Б. Кашић, онај у којему смо угледали типичног представника католичке реакције. Назадни покрет реакције имао је великих заслуга за стварање књижевног језика нашег; Г. Мурко је то први и врло лепо осветлио, и ја се нарочито на њега наслањавам кад о овоме сад говорим.*) Исусовци су имали свој колегијум у Риму. Ту су се млади искушеници спремали да чине мисије. Тога ради, имали су да уче разне језике да би на њима

*) М. Мурко, Наука о језику и књижевности Хрвата и Срба, С. К. Гласник XXVII, 1911, 907; М. Murko, Početek jedinstvenega književnega jezika Hrvatov in Srbov, Prace lingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay, Krakow, 1921.

могли проповедати. Тако су они имали да уче и „илирски“ језик. Али тај језик има више дијалеката; који ће дакле учити? Исусовцима је било стало до тога да своју науку и рад што више рашире; према томе су тражили онај дијалекат који се највише говори по народу. „*Quare sapienter est a nostrae Societatis moderatoribus constitutum ut eius nationis lingua vernacula quae ad plurimos populos latissime patet, addiscatur ab iis qui ad eos erudiendos idonei censeantur*“, — каже Кашић у предговору своје граматике, 1604. И Кашић је тај највише раширени дијалекат дуго тражио. Чакавац по рођењу, он је прво пошао за икавштином; живећи дуго у Дубровнику, он је усвојио дубровачко наречје, али, као што је познато, није био задовољан њиме, и онда је лутао, лутао, док се најпосле 1640 (*Риштал*) није изјаснио за „босански“ говор, као „најопћенији и кога може сваки лашње разумити.“

Босански — то је постао идеал књижевног језика, а под босанским разумевао се и херцеговачки, доцнији Вуков. И не само Кашићу, него целом седамнаестом веку и добу пре Вука. „Уобичајило се — каже Јагић у једном од својих новијих списа — све се више позивати на Босну и Херцеговину као на земљу најлепшег народног језика; тако се већ у XVII веку јавила тенденција да се створи један јединствени језик на основи штокавског дијалекта, а друго је питање хоће ли се он звати словински, или илирски, или хрватски.“ Одиста, више писаца пошло је за том струјом, и не само Босанци, као Дивковић, него и Далматинци (Кашић), и Дубровчани, они из јужне Угарске, Славонци, Словенци, уз то и туђинци, који се нашим језиком бавише. У свом речнику од 1649, Микаља каже како „сваки говори да је босански језик

најлепши“ и како „сви илирски писци треба њим да се служе при свом писању“. За Палмотића се одавна зна, да је „ишао за оним говором који је у употреби код суседа Босанаца“. Михаило Раднић (1683) каже у наслову једног свог дела да га је „израдио у језик словински босански.“ То исто чини Иван Грличич 1707. У предговору свога речника од 1728, Делабела каже: „наречје којим се служим босанско је и дубровачко сматрано као најбоље“. А Иван Поповић, у предговору својих *Испитивања о мору* (1750) каже: „босанско је наречје међу словенским што је атичко међу грчкима“. И тако то иде све до Вука, који ће баш тај „босански“ језик узети као модел књижевног језика.

Али ни са овим усвајањем босанског језика од стране Кашића и његових ближих последника, питање о књижевном језику није још било решено.

Познато је како је у почетку нове српске књижевности руски утицај покварио наш књижевни језик. Само се, кад се о томе говори, обично смеће с ума да је једна паралелна појава избила и на западним странама нашим, у то доба и раније. Оно што су радили Леваковић, Мрнавић, Караман, Совић, исправљајући старе мисале и бревиаре за потребе римске Конгрегације за пропаганду, било је, у погледу језика, оно исто што су радили у својим списима Орфелин, Трлајић, Рајић и други писци митрополије карловачке. Како Јагић каже у својој *Историји словенске филологије*, Леваковић „није имао правог појма о црквеном словенском језику и није знао његово историско развиће на подлози хрватског глагољаштва“; исто тако ни ови наши овамо нису имали тога појма, нити знали развиће језика на подлози старих наших србуља. И како

је он дошао до идеје „да је само руска редакција црквенословенског језика прави и правилни облик тога језика, и узео прерађивати текстове хрватске глаголице на руски калуп“, тако су и ови наши дошли до идеје да је руски језик модел нашем књижевном, и узели саображавати своје наречје према њему. Појава је иста и у једних и у других, на нашим западним као и на нашим источним странама. То је, узгред буди речено, нова црта јединства у два великим половинама наше књижевности. Ми смо досад видели како су наши писци заједнички тражили књижевни језик: не само да су заједнички тражили, него су и лутали заједнички, имали исте заблуде при томе.

Познато је како је најпосле Вук извео књижевност из тих заблуда. Али је и код Вука — односно код свега оног што је ишло уз његову реформу: Гај, илиризам, итд. — било при томе два ослонаца, две повољне прилике. То су 1) већа пажња коју је ново доба поклањало матерњем језику, и 2) рађање словенске филологије, у то исто доба.

Прва чињеница није у овој вези запажена, а мени се чини да је важна, кад се питање о којем говоримо узме са ширега гледишта. Није то свеједно кад се реформа књижевног језика чини у једној средини која је равнодушна према матерњем језику, и кад се чини у средини која му је наклоњена. У овом другом случају, реформа се очевидно изводи у повољнијим приликама, прати се са живљим интересом, и, ако је добра, примиће се радије и од бољег срца.

У нас је, од Средњег века још, било писаца по нашим западним странама који су своја дела писали латински. Са хуманизмом, та је струја била појачана. Кад се све узме у обзир, није

мали број наших латинских писаца, и извесне књижевне области наше неговане су само на том старом језику. Није ни чудо: латински је у то доба господовао у Европи уопште; потпомагали су га многи социални чиниоци; ни католичка реакција није му била страна. Али су у Европи доста рано народни језици узели да споре надмоћност латинском; у Француској је то нпр. било већ у XVI веку. У другој половини XVII века „било је већ опште мишљење да је француски језик у сваком погледу боље средство да се изразе наше мисли“ (Халам). Код нас је то, као и све друго, дошло доцније него у Француској, и ми имамо наше Цријевиће, Куниће, Фериће, Крчелиће, Катанчиће, чак до графа Драшковића, који, током XVIII и на почетку XIX века, још ревносно пишу латински. Али ту је и крај нашим латинистима. Они су већ одавно анахронизам. Још их, додуше, трпи њихова застрањена и архаична најближа околина, а цео народ, у крајевима слободним од овешталих традиција и учених предрасуда, пригрлио је и воли свој матерњи језик. Свет се пробудио, национално је дозрео, и спреман је да раширених руку дочека реформу књижевног језика, да уђе у борбу за то питање као за нешто што му је најдраже.

Друга чињеница — рађање словенске филологије — позната је као важна при реформи Вуковој. Без ње, не би било ове реформе која је из нових научних схватања црпла сву своју снагу, као што се само одсуству словенске науке имају приписати она лутања и заблуде које смо раније истакли.

Цела ова укратко скицирана историја нашег књижевног језика до средине XVIII века увод је и коментар Вуку. Цео процес тражења тог

језика преисторија је Вукову стварању језика. И тај је процес свестран, и вршен по свима крајевима нашим. Видели смо, наиме, да су у њему узимали учешћа и кајкавци, штокавци, чакавци с једне стране; екавци, икавци и јекавци, с друге стране; и глагољашки уз то, као и присталице ћирилског и латинског писма, и сва шарена мешавина наших старијих времена и писаца. Све је ово једна пространа вековна тенденција, која је створила један од главних чинилаца новог доба.

Може ли се она изоставити из историје наше књижевности? Због чега би се изоставила? Због тога што дела ових језикословаца не спадају, строго узевши, у књижевност? Ми их, међутим, и не узимамо тако, него — обратно — онемо што се у нас често ради, — издвајамо их из корпуса историје књижевности и дајемо им засебну главу, а само у циљу да прикажемо развитак књижевног језика. Језикословци, у осталом, нису рђави писци него баш често врло даметни људи. Нека би и обратан случај био, „књижевност је — као што је једанпут речено (Халам) — башта корова исто толико колико и башта цвећа“. На страну то, ми налазимо да смо овим довољно показали да је тражење књижевног језика тако исто један од основа новог доба као и мисао народног јединства и народна поезија; да га је најбоље уочити у моменту који долази непосредно пред новим добом; да га, дакле, треба везати за средину XVIII века.

Х

Четврти и последњи основ новог доба, то су *нови обрасци*. Равнајући се према туђим књижевностима, ми смо до средине XVIII века од прилике ишли за једним обрасцима које су нам

оне пружале: сад ћемо, од тог момента, поћи за сасвим другим, новим, које су оне до тога доба такође створиле.

Око средине XVIII века ми смо били јакo заостали, изгубили смо сваки додир са временом око нас, држали се принципа и образаца који су се одавна били преживели. У књижевности патриаршије, ми смо у ствари представљали Средњи век; у књижевности реакције, ми смо врло дуго, дуже него други напреднији народи, остајали у водама овог назадног покрета. За то време је западна Европа само напредовала, у њој се променило све из основа: дух, наука, књижевност. Док смо ми спавали, она је радила, произвела много великих дела, сложила пуне магацине да се ми њима користимо кад се пробудимо. То су, та дела која ће нам после бити обрасци, узор, вође. Да покажем колико смо заостали — што значи: колико смо били склони примити нове обрасце, чим за њих будемо сазнали —, најбоље ће бити да учиним једну паралелу између наше књижевности и опште европске: реч је, наравно, само о XVII и првој половини XVIII века.

Поредите најпре обе те књижевности у погледу слободног мишљења. Католичка реакција очевидно није склона том слободном мишљењу; то она није ни код нас ни на страни; време је било против те слободе. Али на западу се у брзо јавља покрет против реакције и расте све већи; почиње с првим годинама XVII века, па иде све јачом брзином у колико се примиче средини и крају XVIII века. Папска моћ почела је да слаби од средине XVII века; Пор Ројал укршта мачеве с браниоцима реакционарне цркве; на језуите се диже хајка и у XVIII веку настају велики прогони, док 1773 не дође и само уки-

дање њихова реда; сви се темељи католичке реакције љуљају из основа, прете да падну и у XVIII веку падају одиста. Књижевност ту нарочито помаже, и као што је Ранке једанпут приметио: „језуити су најпре били нападнути у области *мишљења и књижевности*“.

Како је код нас? Ствари нису довољно испитане, па не можемо категорично тврдити, али, колико данас знамо, изгледа нам да у нашој књижевности није било протеста против католичке реакције. Мени бар није познат ни један *наш* случај где би такав протест био учињен. Није ми познато ни то да је когод у нас превео *Провинциална писма* Паскалова, нити ма које антијезуитско дело „господе из Пор Ројала“, — великога Арноа или кога било од њих, — бар не у времену о којем говоримо. Не може се рећи да француска књига није у то време била позната, пошто је превођен Св. Фрања де Сал. Узрок ће пре бити у томе што је реакција била силна, па се људи нису усудили да преводе Паскала и јансенисте, али су зато преводили исусовца Бухура који је био жесток противник ових. Ја чак подозревам, — што ни Босует није у нас превео и познат, — да је и то бар донекле зато што он вероватно није био мио реакцији. Овај велики шампион католичке цркве имао је несрећу да суделује у чувеном сабору француског свештенства од 1682, и да саставља она четири члана галиканске цркве због којих умало што није избила шизма.

У то време, наша Далмација била је под Млещима, а ови су често узимали слободније гледиште према папству; Павле Сарпи је написао своју чувену *Историју тридентског концила*, дело по превасходству антијезуитско: ни то дело није познато нашој књижевности. Су-

више је обимно да бисмо очекивали да се преведе, али ни делимично није превођено, и изгледа да нема виднијег трага да је ко за њим пошао. Има додуше, један, и тај нам чини част у колико нам припада; то је М. А. де Доминис. Родом са Раба, овај бискуп сењски, доцније архиепископ спљетски, којег је Шеноа представио у црној боји у својој новели *Чувај се сењске руке*; којег стручњаци хвале као еминентног физичара и философа и једног од претходника Декартових; за кога је Сент-Бев у свом *Пор-Ројалу* рекао да је био „један од најсјајнијих духова свога доба, најпокретнијих и који су највише прокрчили пута“, — Доминис је био приврженик Сарпијев; он је у Лондону издао његово поменуто дело, писао и сам антипапске књиге, одрицао се католичанства, и дуго водио упорну борбу против католичке реакције. Али је Доминис човек не потпуно наш, него полунаш, он ни једним својим списом не припада нашој књижевности, и све што је урадио против папства и реакције, урадио је тек пошто је изашао из наше отаџбине. Његов пример, дакле, колико нам год у једном погледу чини част, ипак не говори много против наше тезе да, наиме, у *нашој* књижевности нема протеста против католичке реакције.

Додуше, може нам се рећи да је Дубровник нпр. имао уопште у себи више слободоумља него друге покрајине; да је свет у њему око средине XVIII века знао и читао француски и „више полагао на француску књижевност него и на коју другу“ (*Starine* XII, 97); да је вероватно и Волтера читао, — али 1) то ипак не значи да је у самој књижевности било видних протеста против реакције, и 2) нека је и тако, средина XVIII века сувише је позно време за

такве протесте. Има, опет, у Словеначкој појава јансенизма, али она такође долази позно, тек при крају века.

Узмите, даље, како наша књижевност стоји према туђим великим песницима и писцима тога доба. Док се наша књижевност — тј. оно што је у њој најбоље, наиме дубровачка грана, — скоро сва поводи за талијанском, дотле се у западној Европи, на правом западу, родише нове књижевности — шпанска, енглеска, француска, доцније и немачка, далеко боље него талијанска. Талијанска књижевност је, као што је познато, у XVII веку и нешто доцније била врло слаба. Она је тада била на „најнижем ступњу декаденције“, сва у „лажном укусу, усиљеној емфазу, досадној метафори, празној хиперболи“ (Ховет). А у Шпанији, Енглеској, Француској, доцније и у Немачкој у тим временима просто буја најлепша књижевност; то је цветно доба, и највећа дела пишу се тада. Наши се пак и не осврћу на њих, или се осврћу врло слабо, него се и даље држе преживеле талијанске књижевности. Ми смо се мало прѣ питали који су од слободнијих духова у то време били познати нашој књижевности; сад се, тако исто узалудно, можемо питати који су нам велики песници и писци уопште били познати.

Узмите Шекспира. Он апсолутно не постоји у нас, у то доба а ни много доцније. Он се родио, живео и умро; његова су дела била слављена по целом свету: а нико од наших ни у Дубровнику, ни Далмацији, Хрватској, Словеначкој, Војводини — да друге крајеве не помињемо, — не зна за њега, бар ничим не показује да га зна. Он ће тек нашим писцима XIX века доћи до знања: — Мушицком, Стерији, Кризманићу, Бранку, Љ. П. Ненадовићу, Мирку Боговићу, —

а тек се у сасвим ново доба Л. Костића и А. Шеное може озбиљно говорити о преводима његових дела. Милтон је тако исто непознат нашем периоду реакције, и јавља се тек много доцније, с Иваном Кризманићем који 1827 преводи *Изгубљени Рај* у кајкавској прози, и с Његошем који га имитује у *Лучи микроkozма*. Још су мање познати Драјден, Поп, и други енглески песници. Француски песници су сличне судбине. За цело време реакције нема, колико данас знамо, ни једног превода Боалоа, Лафонтена, Расина. Код нас се толико неговала драма, па за Расина нико није чуо. Каткада су му дубровачки драматурзи били врло близу, па су опет остајали тако далеко од њега. Мислим на Глеђевићеву *Хермиону*, која је истог предмета као и Расинова *Андромака*. Ту се најбоље може видети како је наша позна драма бедна према правој драми опште европске књижевности. Глеђевића дело је скоро комично колико је детињасто. У њему се нпр. онај страшни, крвави Орест јавља у женским хаљинама, док се, зар симетрије ради, Андромака јавља у мушким. Корнељ је боље среће него Расин: Петар Бошковић († 1724) преводио је његова *Сиде*, али наша срећа ни ту није велика, пошто се тај превод није никако сачувао. С Молиером, да и њега поменемо на овом месту, стојимо боље. Имамо један рани превод његова *Ђорђа Дандена* код К. Ф. Франкопана († 1671), и више дубровачких превода других комедија у првој половини и око средине XVIII века. Француски песници раног XVIII века, или немачки тога и старијега доба, још су се мање примакли нама него они из XVII века.

Погледајте на прозне писце, романијере, есејисте, писце комедија, писце писама, и друге.

С њима је исти случај. Највећи романописци — Сервантес, Буњан, Свифт, Дифо, Филдинг, Фенелон, Лесаж, опат Прево, — па су апсолутно непознати у нас за цело време о којем говоримо. Тек ће их Доситије знати, и многе од њих; а доцније или много доцније, — са Николом Лазаревићем, Стефаном Живковићем, Лазом Зубаном, Ч. Мијатовићем — имаћемо преводе неких од тих писаца. А где су писци мемоара, дневника, животописа: Бенвенуто Челини, Самуел Пипс, кардинал де Рец, Сен-Симон? Где су писма госпође де Севиње, где *Персиска писма* Монтескијева, есеји Баконови и Адисонови, беседе Босуетове или кога другог, комедије Маривоа? Где они фини моралисти Ларошфуко и Лабриер? Где часописи, који се на страни јављају већ око средине XVII века; па Белова енциклопедија, критика, путопис? Ништа од свега тога није преведено код нас пре Доситијева времена, а, колико данас знамо ствари, није било ни познато. Сами ти родови, тако важни и лепо књижевни родови, — изузевши комедију — не постоје; не само у преводу, него ни иначе; бар на народном језику не. Не постоји најпосле ни проза, права уметничка проза, бар не у довољној мери; она се рађа тек у новој књижевности.

Факт је, који је код нас врло мало запажен, да ми ни у најбољим гранама наше књижевности XVII и прве половине XVIII века, немамо праве прозе, изворне ни преведене. У прози су дела Бартоломија Кашића, Матије Дивковића, Хабделића, Пајсија, Томе Хрена и сличних, тј. све оно што, строго узевши, спада више у писменост него у књижевност. Нема ни преводне прозе. У Дубровнику — који је најбољи, и који је дао доста, и сувише, и коме ми, далеко од тога да замерамо штогод, остајемо, напротив,

благодарни —; у том граду, кад се највећма неговала класична старина, нема ни једног превода Плутарха или Плинија, или кога другог прозног писца; а кад се највише наслањало на талијанску књижевност, нема превода из Бокача, Макиавела, Галилеја. Поезија, скоро искључиво, влада у њему. Како су први дубровачки диоскури почели писати у стиху, тако су с мало изузетака они иза њих наставили, ишли за традицијом, готово не мислећи, као Панургове овце, као *servum pecus*. Дубровник је у главном био једна палестра за грађење стихова, једна вежбаоница ђачка по датим моделима, један језуитски семинар за конвенционалну версификацију. Прозе је, додуше, нешто ипак било, али је њена главнина отишла на латински и талијански језик, а проза народног језика остала је запуштена. Камо среће да су Гучетић, Моналдић и Цријевић на нашем језику писали своје расправе и историје! Или да су други, недубровачки писци — Валвазор, Витезовић — то исто чинили! Проза би се тада раније јавила у нас, и вероватно би велики туђи прозаисти били раније преведени.

Јер је проза снага модерних књижевности, и она се у западним књижевностима управо и родила у доба о којем говоримо. У Француској су је створили Декарт и Паскал; у Енглеској, Драјден, Свифт, Дифо. Она је дошла онда кад су људи имали да изразе нешто што је друкчије од онога што су дотле изражавали. Узмите роман, на пример, и епску поезију. Песници кова Ариостова и Тасова имали су да кажу свечана и узвишена осећања, авантуре које су далеко од живота, нешто по превасходству из царства имагинације, и стих је био сасвим згодан за њихове мисли, згоднији него проза. Али кад су дошли Сервантес, Дифо, Ричардсон, Лесаж

и други оснивачи данашњег романа, они су имали да кажу ствари простије, фамилиарније, домаће, оно што је око њих, и онда је, наравно, проза била много подесније оруђе него стих. Јер, као што каже Сентсбери на једном месту, „роман казује свакодневни живот и обичну радњу, карактер; уноси уз то много од просте и обичне конверсације; и по интриги, разговору и коментару, једнако додирује све врсте мешовитих предмета.“*) И иначе, ван романа, проза је била средство врло подесно за манифестације новог духа који се с њом заједно рађао. Говорећи о разлици XVII и XVIII века и постању енглеског романа, Сер Валтер Рале каже: „родио се један нов дух, који је био стран Шекспирову добу, дух проматрања, пажње према детаљу, наглашавања онога што је факт, смеле анализе осећаја;“ дошао је „нов укус за факт и детаљ,“ за „прозу и разум“.**) Тај је дух и укус дао и роман, и животопис, и мемоаре, и есеј, и многе од данас тако пријатних и корисних књижевних родова. У осталом, чим има да се исказе мисао; чим људи почну да резонују; чим садржина постане главнија од форме — а ту је порекло есеја, критике, расправа и др. — одмах је ту проза као поручена.

Јасно је после свега овога колико се, око средине XVIII века, променио дух око нас; колико се великих и лепих дела створило на страни; колико је књижевност западне Европе одмакла у напред; колико је изградила и нове књижевне родове и средства у којима ће их изражавати, — а како смо ми од свега тога били далеко, неупознати с оним што се тамо ради, потпуно страни једној целој новој култури која се рађала.

*) *Saintsbury, Peace of the Augustans*, 105.

**) *Sir Walter Raleigh, The English Novel*.

У место да се окупамо у свежој води једне напредне, слободне и мислене књижевности, ми смо остали да се и даље брчкамо по устајалим водама реакције и Средњег века.

Јасно је и то да ћемо се, чим дођемо до сазнања шта други људи раде, пренути и ми и поћи за њима. Доситије, који је вођ новог доба, у исто време је и символ његов. Као залуђено дете у једној примитивној средини, он се гушио у сласти читајући прологе и житија, али ће доцније кад чује да има науке и изнад њих, одмах бацити то, „потражиће науку и гладујући, и жеднећи, и наготујући“, и дотераће најпосле дотле да све најбоље идеје свога времена у себе прими и да их после тога штедро дарује свом роду. Као он, тако ће и цела наша књижевност чинити. То ће бити највећи прелом њен, баш на освитку новог доба. Он долази баш услед оног чиниоца који смо ми назвали новим обрасцима.

Ова четири чиниоца која смо обележили као основе новог доба, не само што стварају нашу нову књижевност него јој дају и много више црта јединства него што смо их у ранијим периодима нашли. Јер, очевидно, рађање југословенске мисли даје ту црту. Улажење народне поезије у књижевност, и онако свестрано, како смо га оцртали, несумњиво даје ту исту црту. Тражење књижевног језика такође је расло по свима скупинама нашег народа, и у погледу јединства изједначаје се са два поменута чиниоца. Нови обрасци то исто значе. Јер ако је стара српска књижевност некада ишла за византиском, дубровачка за талијанском, словеначка за немачком, — нова удружена књижевност ићи ће сва за једним *истим* моделима великих

западних књижевности. Смер ће бити уједначен са овим четвртим чиниоцем, као што су домаће тенденције пређашња три чиниоца уједначавале карактер наше нове књижевности.

XI

После овога момента у средини XVIII века — на којем смо сматрали за потребно да се дуже задржимо да бисмо му истакли важност, — долази *ново доба* само собом.

Код њега није потребно да се задржавамо. Детаљне класификације појединих периода ми нисмо ни до сад чинили, па нећемо ни сад; нас се тичала само целина и њени крупни делови. У осталом, јасно је да ћемо у овом добу наћи и црта правога јединства, и то у великој мери, а не само јединства критерија као за раније периоде. Ту има јединства у језику, у духу, у традицијама, у аспирацијама, у зближењу књижевности које су се некада само покрајински развијале. У колико га нема, оно ће временом доћи; време је најбољи савезник сваке здраве мисли. А што се тиче посебне класификације наше нове књижевности, — да ипак ствар навестимо само у начелу и једном речју — ја држим да се, без великих тешкоћа, њени периоди могу издвојити тако да обухватају све три племенске гране њене; сувишно би било да улазим у подробније разлагање и доказе.

(Глас С. К. Академије 104, 1922.)
